

Μία προσέγγιση
τῆς ψευδοκυπριανῆς γραμματείας:
ἡ περίπτωση τοῦ *Adversus aleatores*

Ἡρακλῆ Καραμπάτου*

Εἰσαγωγικά

Ἡ διάθεση συμπλοκῆς μὲ τὴν τυχαιότητα καὶ ἡ προσέγγιση τοῦ τυχαίου εἶναι μία διάθεση ποὺ μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ σὲ ἓναν μεγάλο ἀριθμὸ ἀσχολιῶν τοῦ μετακλασικοῦ κόσμου. Μιλᾶμε ἄλλωστε γιὰ μία περίοδο ποὺ ἡ ἴδια ἡ Τύχη εἶναι μία θεοποιημένη ὄντοτητα (καὶ ὄχι ἀπλῶς μιὰ ἔννοια), ἡ εὐνοια τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει σὲ κάποιον ἓναν εὐχάριστο βίο. Αὐτὸ ποὺ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ τὴ ραγδαία ἀνάπτυξη καὶ διάδοση τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἔννοια τῆς κοσμικῆς τάξεως «παραγκωνίζει» τὴν τυχαιότητα, ἀντικαθιστώντας τὴν μὲ μία ἄτεγκτη νομοτέλεια, καὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ τυχερὰ παιγνίδια στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον ἴσως νὰ δηλώνει καὶ μία δυσχέρεια προσαρμογῆς ἀπέναντι στὴν καθεστηκυῖα τάξη καὶ τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρο τοῦ στωικισμοῦ, μιὰ ἀντίσταση ἀπέναντι στὸ κοσμοεἶδωλο ποὺ κατασκεύασε ὁ στωικισμὸς καὶ διαχύθηκε στὴ δημόσια σφαῖρα τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν.

Ἡ Ἀπολογητικὴ γραμματεία γνώρισε ἔργα ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴ δικαιολόγηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὴν ὑπεράσπισή της ἀπέναντι σὲ ἐξωτερικὲς ἐπιθέσεις. Στὴν ἀπολογητικὴ γραμματεία ἐμφανίζονται ταυτόχρονα καὶ ὑφέρπουσες ἐπιθέσεις ἀπέναντι στὸν τρόπο ζωῆς τῶν μὴ χριστιανῶν, οἱ ὁποῖες καὶ ἔχουν ὡς στόχο τὴν ἀνάδειξη τῶν

* Ὁ Ἡρακλῆς Καραμπάτος εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

άντινομιῶν ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸν μὴ χριστιανικὸ βίον. Περισσότερο γνωστὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς τῶν πρωτοχριστιανῶν Πατέρων σὲ ζητήματα φιλοσοφίας, ἓνα μέρος ὅμως αὐτῆς τῆς πολεμικῆς ἐπικεντρώθηκε καὶ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἐθνικῶν. Ἡ ὑπὸ ἐξέταση πραγματεία ἀποτελεῖ ἀκριβῶς αὐτό: τὴν προσέγγιση (ὑπὸ ἓνα πρίσμα χριστιανικῆς ἠθικῆς) τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δημόσιου βίου. Συγκεκριμένα στοχεύει στὸν καυτηριασμὸ μιᾶς φαύλης καὶ ἀπατηλῆς μορφῆς ψυχαγωγίας.

Πρὸς τί ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς “*adversus*”; Ὁ ὅρος αὐτὸς χρησιμοποιεῖται γενικὰ καὶ σὲ ἄλλα ἔργα τῆς λεγόμενης «ψευδο-κυπριανῆς», ἀλλὰ καὶ σύνολης τῆς ἀπολογητικῆς γραμματείας· σημαίνει *ἐνάντια*. Πρόκειται γιὰ μία πολεμικὴ ποὺ δηλώνει αὐστηρὰ καὶ ἀπερίφραστα ἓνα μέρος τοῦ ὕφους τοῦ ἔργου. Πολλοὶ μελετητὲς δὲν ἀποδέχονται ὅτι ὁ πρωτότυπος τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι αὐτός, ἂν ὅμως ἀναλογισθοῦμε τὸ ἐπιθετικὸ ὕφος καὶ τοὺς τίτλους ἄλλων ἔργων τοῦ συγγραφέα (π.χ. *Adversus iudaeos*), τότε φαίνεται ἀρκετὰ πιθανὴ ἡ ἄποψη ποὺ τὸ θέλει ὡς τὸν ἀρχικὸ τίτλο. Τὸ *aleatores* ἀπὸ τὴν ἄλλη δηλώνει αὐτοὺς ποὺ ἐπισκέπτονται τὴν *alea*, τὸν χῶρο ποὺ φιλοξενεῖ τὰ τυχερὰ αὐτὰ παιγνίδια. Ἡ λέξη “*alea*” δηλώνει ταυτόχρονα καὶ ἄλλα πράγματα, ὅπως εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἐπιτραπέζιο παιγνίδι, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ὁποῦ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ χρῆση κύβων (ζαριῶν). Καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἡ λέξη «κυβεία» ἔχει κάποιες προβληματικὲς καὶ δυσμετάφραστες ἀποδόσεις. Γιὰ παράδειγμα μπορεῖ νὰ δηλώνει τὸ παιγνίδι μὲ ζάρια, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ δηλώνει καὶ τὸ σύνολο τῆς πρακτικῆς τοῦ νὰ συμμετέχει κάποιος σὲ ἓνα ἐκχρηματισμένο τυχερὸ παιγνίδι. Στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τὸ ἀπαρέμφοτο «κυβεύειν» δήλωνε τὴν ἐνασχόληση μὲ τὰ ζάρια πρωτογενῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ παιγνίδι μὲ ἀστραγάλους ἢ κέρματα. Ἡ λέξη *aleator* χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνο στοὺς νόμους τῆς δημοκρατικῆς Ρώμης, ἀλλὰ ἐντοπίζεται ἐπίσης καὶ στὸν ἰουστινιάνειο Κώδικα καὶ δηλώνει κάποιον ποὺ παρουσιάζει συστηματικὴ ἐνασχόληση μὲ τὰ ζάρια¹.

1. Στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἦταν ἐπίσης ἀρκετὰ διαδεδομένη ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν κυβεία. Ὁ ἱστορικὸς Θεοφάνης ἀναφέρει γιὰ τὸν Θεοδόσιο τὸν Α΄ πῶς: «[...] τὸν τῆς Ἀρτέμιδος ναὸν ἐποίησε ταβλοπαρόχιον τοῖς κοττίζουσιν. ὅστις τόπος κέκληται ἕως τῆς νῦν ὁ ναός [...]». *Χρονικόν*, 345, 16-345, 18. Διᾶσμημοι γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὴν κυβεία αὐτοκράτορες ἦταν ἐπίσης ὁ Λέων Φωκᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος

1. Στοιχεία για τὸν τόπο, τὸν χρόνο καὶ τὸν συντάκτη τῆς πραγματείας

i. Ὁ συντάκτης

Ὁ συντάκτης τοῦ *Adversus aleatores* παραμένει ἄγνωστος σὲ ἐμᾶς. Οἱ ὑποθέσεις εἶναι πολλές καὶ «βασανίζουν» τοὺς ἐρευνητὲς ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1871 καὶ τὴν ἐνασχόληση τοῦ W. Hartel² μὲ τὸ κείμενο ξεκινᾷ μία συζήτηση ἀναφορικὰ μὲ τὸ μυστήριο γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα, ἐνῶ ἕνας ἄλλος μελετητὴς τοῦ κειμένου, ὁ A. Harnack³, θεώρησε πὼς πρόκειται σαφῶς γιὰ ἐπίσκοπο, ἀλλὰ ὄχι γιὰ ἕναν ὁποιοδήποτε ἐπίσκοπο: πρόκειται γιὰ ἕναν ἐπίσκοπο ποὺ ἔχει ἐξουσιοδοτηθεῖ «γιὰ νὰ μιλᾷ στὸ ὄνομα ὄλων τῶν ἐπισκόπων», πράγμα ποὺ στρέφει τὰ φῶτα ἀμέσως πρὸς τὴ Ρώμη ἢ τὴν Καρχηδόνα. Τὸ ζήτημα ἦταν πὼς ἡ ἔκδοση τοῦ W. Hartel ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τοῦ A. Harnack φαινόταν νὰ ἔχουν προβλήματα ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν ἀνασύσταση τοῦ κειμένου ἀπὸ τοὺς κώδικες, ὅπως ἀνέδειξε ὁ E. Wölflin⁴.

Προϊόντος τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι μελετητὲς ποὺ ὁδήγησαν τὴν ἐρευνα πρὸς μία σύγκλιση ἢ ἀπόκλιση (J. Haussleiter, F. Funk

Ἡ κ.ἄ. Τὴν ἐπίβλεψη γιὰ τὴν τήρηση τῶν διατάξεων τοῦ Κώδικος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθεσε στοὺς ἐπισκόπους (εἰδικοί ἐπὶ τῶν ἠθικῶν παραπτωμάτων στὸν δημόσιο χῶρο, συνεχιστὲς τοῦ ἔργου τῶν Ρωμαίων πραιτόρων). Κατὰ τὸν ν' κανόνα τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου «ὄλοι οἱ κληρικοί καὶ λαϊκοὶ εἶναι ἠμποδισμένοι νὰ μὴ παίξωσι ἀζάρια ἢ χαρτὰ ἢ ἄλλα παιγνίδια [...] οἱ μὲν κληρικοὶ καθαιροῦνται, οἱ δὲ λαϊκοὶ ἀφορίζονται». Θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ἀναφερθεῖ ἐπίσης πὼς οἱ μεταφράσεις ἀπὸ τὸν Διονύσιο τὸν Μικρὸ (ἐμπνευστὴ τοῦ ὄρου *anno domini*) πάθθησαν τὸ 774 μ.Χ. ἀπὸ τὸν πάπα Ἀδριανὸ τὸν Α' (*Regulae ecclesiasticae sanctorum apostolorum*) καὶ δόθηκαν ὡς συμπιλήματα κανονολογικοῦ περιεχομένου στὸν Καρλομάγνο, ὁ ὁποῖος τὰ ἰσχυροποίησε μετατρέποντάς τα σὲ νόμους τὸ 802, μὲ σκοπὸ τὸ «ἀνόθευτο» τοῦ κλήρου στὴ σύνοδο τοῦ Ἰαχεν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ οἱ κανόνες 42 καὶ 43, ποὺ ἀπέκλειαν τοὺς κληρικοὺς ἀπὸ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὴν κυβεία.

2. S. *Thasci Caecili Cypriani opera omnia*, recensuit et commentario critico instruxit G. Hartel (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 3/3), Vindobonae 1871.

3. A. von Harnack, *Der pseudocyprianische Tractat De aleatoribus, die älteste lateinische christliche Schrift, ein Werk des römischen Bischofs Victor I.* (Saec. II.) [TU 5/1], Leipzig 1888.

4. E. Wölflin, «Pseudo-Cyprianus (Victor) de aleatoribus», *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik* 5 (1888), σσ. 487-499.

κ.ἄ)⁵, μὲ κομβικὴ τὴ μελέτη τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν W. Sanday⁶. Γιὰ τὸν W. Sanday δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία: ὁ συντάκτης τοῦ *Adversus aleatores* εἶναι κάποιος ἐπίσκοπος τῆς Καρχηδόνος μετὰ τὸν Κυπριανὸ ἢ ἕνας Ρωμαῖος ποὺ χρησιμοποιεῖ μιὰ ἀφρικανικὴ «φόρμουλα» γραφῆς. Ὁ συντάκτης τῆς παρούσας πραγματείας ἐπιστρέφει ἀρκετὰ συχνὰ στὰ ἔργα τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνος (ἐξ οὗ καὶ τὸ «ψευδο-κυπριανός»), τόσο ποὺ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μπορούμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἀπλὲς συμπτώσεις. Μέχρι σήμερα ἔχουν προταθεῖ ἀρκετὰ ὀνόματα, ὅπως αὐτὸ τοῦ ἐπισκόπου Μιλτιάδη, τοῦ Καλλίστου, τοῦ Κελερίνου, τοῦ Βίκτορος Α΄ κ.ἄ. Μὲ τὰ δεδομένα ποὺ μέχρι σήμερα ἔχουμε, ἡ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα μας δὲν εἶναι ἀδιαμφισβήτητα ἀποδείξιμη.

ii. Ὁ χρόνος

Ἡ ὑπὸ ἐξέταση πραγματεία ἀποτελέσῃ μιὰ μοναδικὴ εὐκαιρία γιὰ τοὺς μελετητὲς τῆς, ὥστε νὰ ἰσχυρισθοῦν πὼς ἀνακάλυψαν τὸ «ἀρχαιότερο ἔργο τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας». Δεδομένου ὅτι ἐντὸς τῆς πραγματείας δὲν ἀποθησαυρίζονται ἐξωτερικὰ πρὸς αὐτὴ συμβάντα [πέρα ἀπὸ τὴν κρυπτικὴ ἀναφορὰ τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ «τέλος τῶν διώξεων», στοιχεῖο ποὺ ὀδήγησε ὀρισμένους μελετητὲς (ὅπως ὁ A. Miodonski⁷) στὸ νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τὸ ἔργο εἶναι προῖον τοῦ 313-320 μ.Χ., ὑπόθεση ἐπισηφελῆς], ἐν τούτοις ὑπάρχουν κάποια γλωσσικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν ὄχι τόσο σὲ μιὰ αὐστηρὴ χρονολόγηση, ὅσο σὲ μιὰ προσέγγιση ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ ὡς πρὸς τὸν χρόνο τῆς σύνταξίς τῆς. Ἀπὸ τὶς ἔρευνες ποὺ διεξήγαγε ὁ W. Sanday προκύπτει πὼς χρησιμοποιοῦνται λέξεις ποὺ παρουσιάζονται στὸ ἐκκλησιαστικό-θεολογικὸ λεξιλόγιο μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνος. Ὁ Sanday παραθέτει τρία παραδείγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀρκετὰ σημαντικά: τὶς λέξεις *oraculum*, *deitas*⁸ καὶ *deificus*.

5. J. Haussleiter, „Ist Victor I von Rom der Verfasser der Schrift adversus aleatores?“, *Theologisches Literaturblatt* 10 (1889), σσ. 41-43· 49-51· 225-229 καὶ F. X. Funk, „Die Schrift De aleatoribus“, *Historisches Jahrbuch* 10 (1889).

6. W. Sanday, „Notes on the Text and Date of the Aleatoribus“, *The Classical Review*, τ. 3, 3 (1889), σσ. 126-128.

7. A. Miodonski, „Zur Kritik der ältesten lateinischen Predigt Adversus aleatores“, στὸ: *Commentationes Wœlfflinianae*, Leipzig 1891, σσ. 371-376.

8. Γιὰ τὴ λέξη *deitas*, ὁ Ἀρνόβιος καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος ζητοῦν συγχώρηση κατὰ τὴ

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπαρέγκλιτη στάση καὶ τὸν αὐστηρὸ λόγῳ⁹ τοῦ συντάκτη του (ἀπομακρύνοντάς το ἀπὸ τὶς ἀπολογητικὲς «φόρμουλες») δίδει τὴν αἴσθηση μιᾶς πρώτης μορφῆς συμβατικοποίησης, στοιχεῖα ποὺ δύσκολα ἓνα ἐκκλησιαστικὸ κείμενο τοῦ 1ου ἢ ἴσως καὶ τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. θὰ μπορούσε νὰ ἔχει.

Στοιχεῖο ἐπίσης νευραλγικὸ εἶναι ἡ ἀδυναμία διάκρισης μεταξὺ Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ παραπομπὲς στὴν Ἀποκάλυψη ἀλλὰ καὶ στὸν *Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ*. Κάποιοι ἐπέλεξαν νὰ προσεγγίσουν τὸ ἔργο μὲ ἓναν ἀντίστροφο τρόπο: Ἔθεσαν ὡς *terminus ante quem* τὴ Σύνοδο τῆς Ἐλβίρας (περ. 305-306 μ.Χ.), στὴν ὁποία εἶχαν ἐνταχθεῖ κανόνες μὲ ἀπαγορευτικὲς διατάξεις ἀπέναντι στὴν πρακτικὴ τῆς κυβείας, αὐτὴ ὅμως ἢ ἐκτίμηση «σέρνει» τὸ *Adversus aleatores* μακριὰ στὸν χρόνῳ¹⁰. Εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέταση κείμενο ἔχει γραφτεῖ μερικὲς δεκαετίες προγενέστερα. Σὲ κάθε περίπτωσι, οἱ πολλαπλὲς χρήσεις ἐξωβιβλικῶν κειμένων (πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σήμερα δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐντοπισθεῖ) δηλώνουν μία ἀρχαίῃ καταγωγῇ, ὁ βαθμὸς ὅμως ὁμοιότητος μὲ τὰ ἔργα τοῦ Κυπριανοῦ δηλώνει τὴν ὕστερογενῆ ἐμφάνισι τοῦ συντάκτη τοῦ ἔργου. Πλέον, περισσότερο πιθανῇ θεωρεῖται ἡ σύνταξι τοῦ ἔργου περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

iii. Ὁ τόπος

Δύο ἦταν ἐξ ἀρχῆς οἱ βασικὲς ὑποθέσεις: εἴτε τὸ *Adversus aleatores* γράφηκε στὴ Ρώμη εἴτε στὴν Καρχηδόνα. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ πὼς ἡ πατρίδα τῆς λατινικῆς χριστιανικῆς γραμματείας ἦταν (τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες) ἡ Καρχηδόνα¹¹. Ἀπὸ τὰ τέλη

χρησιμοποίησῃ της, καθὼς τὴν θεωροῦν νεωτερισμό.

9. Ἡ αὐστηρότητα τοῦ συντάκτη τοῦ κειμένου δημιούργησε τὴν αἴσθησι ὅτι πρόκειται γιὰ κάποιον ὀπαδὸ (ἢ ἄτομο ἀπὸ τὸν κύκλον) τοῦ Νοβατιανοῦ, τοῦ μεγάλου θεολόγου μὲ τὴν τεράστια συμβολὴ στὴ συγκρότησι τῆς χριστιανικῆς λατινικῆς γλώσσας. Τὸ ὕφος τοῦ κειμένου προσιδιάζει στὴν αὐστηρότητα ποὺ ἐπεδείκνυαν τὰ ἔργα τοῦ Νοβατιανοῦ ἀπέναντι στοὺς *Lapsi*.

10. Σύμφωνα μάλιστα μὲ τὸν ΜΓ' κανόνα τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων: «ὑποδιάκονός ἢ ἀναγνώστης ἢ ψάλτης ὁμοίαν ποιῶν [παίζων δηλ. κύβους] παυσάσθω ἢ ἀφοριζέσθω». Ὡσαύτως καὶ λαϊκός, ὅπως ἄλλωστε ὀρίζει καὶ ἡ 6η Οἰκουμενικὴ Σύνοδος διὰ τοῦ ν' κανόνος.

11. Ἐκεῖ ἐγράφησαν καὶ τὰ ἀρχαιότερα χριστιανικὰ κείμενα τῆς λατινικῆς, ὅπως ὁ Ὀκτάβιος τοῦ Μινοῦκιου Φέλιξ. Στὴν Ἀφρικῇ ἄλλωστε πραγματοποιήθηκαν καὶ

τοῦ 19ου αἰ. ὑπῆρχε ἡ πεποίθηση πὼς τὸ *Adversus aleatores* ἀποτελοῦσε τὸ ἀρχαιότερο δείγμα τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, καθὼς ὑποστηρίχθηκε πὼς ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο Ρώμης Βίκτωρα Α'. Γιὰ πολλοὺς λόγους θὰ ἦταν σημαντικό ἂν γνωρίζαμε μὲ βεβαιότητα ὅτι συντάκτης τῆς πραγματείας εἶναι ὁ Βίκτωρ Α', καθὼς αὐτὸ θὰ ἔδιδε κάποιες νευραλγικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ λατινικὴ πρωτοεκκλησία, τὴ βαρβαρικὴ λατινικὴ γλῶσσα ποὺ στὸ κείμενο χρησιμοποιεῖται, τὴ θέση τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης σὲ μία ἐποχὴ ποὺ προμηνύονταν μεγάλες ἀλλαγές κ.ἄ., ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἔχει πλέον ἀπομακρυνθεῖ καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι μεταγενέστερο. Ἀναφορικὰ μὲ τὸν τόπο θὰ ὑποστηρίζαμε –ὁμολογουμένως ἀρκετὰ κινδυνωδῶς– πὼς μεταξὺ Ρώμης καὶ Καρχηδόνας πιθανώτερη φαίνεται ἡ δεύτερη ἐκδοχὴ.

2. Ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ ἔργου

Τὸ *Adversus aleatores* ἢ *De aleatoribus* ἀποτελεῖ μία ρητορικὴ-ὀμιλητικὴ πραγματεία, ἡ ὁποία φαίνεται περισσότερο νὰ ἀπευθύνεται στὸ σύνολο τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος πάρα σὲ ἐνικοὺς ἀποδέκτες. Δὲν θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ ἕναν κάπως πιὸ προσεγμένο λόγο, ποὺ στὸ παρελθὸν εἶχε ἴσως ἐκφωνηθεῖ ἐνώπιον τοῦ ποιμνίου τοῦ συντάκτη, καθὼς ὁ χαρακτήρας τῆς πραγματείας εἶναι εὐσύνοπτος. Εἶναι ἐπίσης σαφές πὼς, ἂν καὶ ὁ τίτλος τῆς πολεμικῆς αὐτῆς πραγματείας ἔχει ὡς στόχο τὴν κυβεία, τὸ περιεχόμενό της πρέπει νὰ ἀναγνωσθεῖ διασταλτικά: ὁ ψευδο-Κυπριανὸς ἐπιτίθεται στὴν πραγματικότητα σὲ κάθε μορφή ἐκχρηματισμένου παιχνιδιοῦ.

Τὸ *Adversus aleatores* εἶναι σημαντικό ὅμως καὶ γιὰ ἄλλον ἕναν λόγο: εἰσάγει μία διαλεκτικὴ ποὺ σχετίζεται μὲ ἕνα εἰδικὸ θέμα τοῦ δημόσιου βίου καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται ὁ προπάτορας μιᾶς ὀλόκληρης γραμματείας, ποὺ ὡς στόχο θέτει τὴ σύνδεση τῆς πρακτικῆς τοῦ ἐκχρηματισμένου παιχνιδιοῦ μὲ τὴν ἁμαρτία – σύνδεση ποὺ ἀργότερα ἐπηρέασε ἀρκετοὺς διανοητές, ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ὁποίους

κάποιες ἀπὸ τίς πρῶτες μεταφράσεις τῆς Ἀγ. Γραφῆς στὴ λατινικὴ, ὅπως ἐπίσης καὶ χρησιμοποιήθηκε ἡ λατινικὴ γιὰ τίς λειτουργικὲς ἀνάγκες τῆς ἐκκλησίας.

ἦταν ὁ Bernardino da Siena, ὅπου τὸ 1425 συνέγραψε μιὰ πραγματεία ἐνάντια στὰ τυχερὰ παίγνια¹². Γιὰ τὸν da Siena ὑπάρχει μιὰ ὀλόκληρη «μυσταγωγία» γύρω ἀπὸ τὸ παιχνίδι, ποὺ ὁμοιάζει μὲ θρησκευτικὴ τελετουργία: οἱ πιστοὶ εἶναι οἱ παρευρισκόμενοι, οἱ ἱερεῖς οἱ παίχτες καὶ τὸ βιβλίον τῆς λειτουργίας εἶναι τὰ ζάρια, ὅπου παρουσιάζονται μὲ κυκλικὰ στίγματα προσομοιάζουν στὰ στίγματα ποὺ ἄφησαν τὰ καρφιά στὰ ἄκρα τοῦ Κυρίου. Ἐνας ἄλλος διανοητής, ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ζήτημα τῶν τυχερῶν παιγνίων, ἦταν ὁ ἱεροκήρυκας Peter Northbrooke, ὁ ὁποῖος στή σύντομη πραγματεία του μὲ τίτλο: *A Treatise Against Dicing, Dancing, Plays, and Interludes, with Other Idle Pastimes* ἐπιτίθεται ἐνάντια σὲ πρακτικὲς ποὺ ἐπιβιώνουν ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ποὺ ἐνδέχεται νὰ ὠθοῦν τοὺς ἀνθρώπους στὴν κοσμικὴ ἠθικὴ¹³. Στὸ *Adversus aleatores* δὲν δόθηκε μεγάλη σημασία στὴν ἀρχαιότητα, ἐνδεχομένως ἐπειδὴ τὸ ἔργο ἀναφερόταν σὲ ἕνα εὐτελὲς ἀντικείμενο: τὰ τυχερὰ παίγνια, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἕναν ἐπιπρόσθετο λόγο: ἡ ἔννοια τῆς τυχειότητος, ταυτισμένη μὲ τὸ «ἀπροσδιόριστο», ἦταν κάτι τόσο ρευστό, ποὺ φαινόταν σὰν νὰ μὴν ἐπιδέχεται περαιτέρω διερεύνησης. Ἡ ἐπανανακάλυψη τοῦ ἔργου, σὲ συνδυασμὸ μὲ νέες πραγματείες ποὺ θεμελιώνονταν πάνω σὲ αὐτό, ὀδήγησε τὸ *Adversus aleatores* στὴ θέση ποὺ ἔχει σήμερα, νὰ ἀναγνωρίζεται δηλαδὴ ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα κείμενα τῆς λατινικῆς χριστιανικῆς γραμματείας¹⁴.

Ἰδιαίτερα προβλήματα στὴν προσπάθεια μελέτης τοῦ *Adversus aleatores* προκαλεῖ ἡ κάπως «ἀδέξια» χρῆση τῆς λαϊκῆς λατινικῆς γλώσσας (*Latina vulgare*), στοιχεῖο ποὺ σημειώνουν ἐπίσης καὶ πολλοὶ μεταφραστές καὶ σχολιαστὲς τοῦ ἔργου. Ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ ὕφος τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνο, σὲ σημεῖο ποὺ δὲν θὰ συνιστοῦσε λεκτικὴ ὑπερβολὴ ἀν ἰσχυρίζομασταν πῶς μία περισσότερο προσεκτικὴ σὲ γραμματικὰ

12. Ὁ da Siena ἐνέταξε καὶ τὸ σκάκι στὰ τυχερὰ παίγνια. *Bernardini Senensis opera omnia: Quadragesimale de Christiana religione: sermones I-XL*, ἐπιμ. P. M. Perantoni, Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1950.

13. J. Northbrooke, *A Treatise Against Dicing, Dancing, Plays, and Interludes*, ἐπιμ. Jeremy Payne Collier, AMS Press, New York 1971.

14. Ὁ ψευδο-Κυπριανὸς δὲν ἀναφέρεται στὰ ἔργα τῶν μεταγενέστερων ἀνατολικῶν Πατέρων, ὅπως ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἢ ὁ Μ. Βασίλειος, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης εἶχαν ἀναφερθεῖ στὸ ζήτημα τῶν τυχερῶν παιγνίων.

ζητήματα προσέγγιση θὰ μετέτρεπε τὸ κείμενο σὲ μιὰ σπουδαία *imitatio*. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ «ἀσταθής» χρήση τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς σύνταξης τῆς λατινικῆς γλώσσας (ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἐντοπίζεται σὲ πολλὲς ἀφρικανικὲς προσλήψεις τῆς λατινικῆς), ποὺ προσεγγίζει σχεδὸν τὴν πλήρη κατάρρευσὴ τῆς – στοιχεῖα ποὺ ἕως ἑναν βαθμὸ «ἀπονευρώνουν» τὸ κείμενο. Ὁ συγγραφέας διαπνέεται ἀπὸ μιὰ διάθεση ἐπίκλησης διαφοροτικῶν καὶ ἑτερόκλητων μερῶν ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ κείμενα τὰ ὁποῖα σήμερα φαίνεται νὰ ἔχουν χαθεῖ ἢ νὰ μὴν ἔχουν ἐνταχθεῖ στὸν κανόνα, τόσο ποὺ μελετητές –ὅπως ὁ M. Minasi¹⁵– νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποδώσουν στὸ ἔργο ἕναν συμπιληματικὸ χαρακτήρα. Τὸ κείμενο ὁμοιάζει μὲ μιὰ ἐγκύκλιο ποὺ ἐκδίδεται σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή, ὅπως ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ κειμένου: “*Multa et magna nobis ob uniuersam fraternitatem cura est [...]*”.

3. Τὰ μέρη τῆς πραγματείας

Τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνδεκα μικρὰ κεφάλαια τριχοτομεῖται μεταξὺ ἐνὸς προοιμίου (κεφ. 1ο-4ο: ὁ συντάκτης μᾶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ στὴν ἀπειλητικὴ ἀσχολία τῆς κυβείας, εἰσάγοντάς μας μὲ ἕναν ὁμολογουμένως ἀπότομο τρόπο στὸ θέμα), τοῦ *tractatus*, τοῦ μέρους δηλαδὴ ποὺ ἀναπτύσσεται ἢ κυρίως ἐπιχειρηματολογία (κεφ. 5ο-10ο: ὁ συντάκτης περιγράφει λεπτομερῶς τὶς συμπεριφορὲς τῶν παικτῶν, τὸ ποῦ συνίσταται ἡ ἁμαρτία, τὴ σχέση τῆς κυβείας μὲ τὸ κακό, τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς καὶ γενικώτερα τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκυμονοῦν) καὶ ἐνὸς ἐπιλόγου (κεφ. 11ο: στὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο ὁ συντάκτης περιγράφει τοὺς τρόπους διαφυγῆς καὶ τὴν ἐπιστροφή στὴ χριστιανικὴ κοινότητα).

Μολονότι τὸ κείμενο ἔχει ἕναν μονότονο καὶ αὐστηρὸ χαρακτήρα, ὁ συγγραφέας καταφέρνει νὰ αὐξομειώσῃ τὸ βάθος του μὲ τὴ χρήση σκληρῶν χαρακτηρισμῶν, ἐπικλήσεων στὸ συναίσθημα ἢ στὴν αὐθεντία,

15. I. M. Minasi, “L’opuscolo *Contra aleatores* scritto da un Pontefice romano del II secolo”, *La Civiltà Cattolica* 15 (1892), σσ. 469-489.

στις γραφές κ.ἄ. Τὸ παραπάνω στοιχείο ἀνάγκασε τὸν A. Harnack νὰ χαρακτηρίσει τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα ὡς «ἀδέξιο» στὸ πεδίο τῆς σύνδεσης τῶν προτάσεων καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐπιχειρημάτων. Μολαταῦτα τὸ θέμα παρουσιάζεται μὲ ἐνάργεια. Τὸ λεξιλόγιο ἀποτελεῖ μία ἐπιστροφή στὰ ἔργα τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ τοῦ Κυπριανοῦ, μὲ τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ τῆς ἐσφαλμένης χρήσης τῆς λατινικῆς μὲ τὶς λανθασμένες καταλήξεις, τὶς ἐσφαλμένες χρήσεις κάποιων προθέσεων, τὴν ἀσυμφωνία ἀντωνυμιῶν καὶ ἐπιθέτων καὶ τὰ γραμματικὰ λάθη (ἐσφαλμένη χρήση συζυγιῶν). Γενικὰ οἱ μορφοσυντακτικὲς ἀνωμαλίες προδίδουν ἄγνοια τῆς λατινικῆς καὶ ἐνδεχομένως τὴ χρήση τῆς ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ συγγραφὴ αὐτῶν τῶν πραγματειῶν (στοιχεῖα ποὺ τὸ ἔργο μοιράζεται καὶ μὲ ἄλλες ψευδοκυπριανὲς πραγματεῖες).

4. Ἐπιλογικὰ

Ὁ χριστιανισμὸς ποτὲ δὲν ἀντιτάχθηκε ἀπέναντι στὴν ἰδέα τοῦ παιγνιδιοῦ, μὲ τὴν ἐξάιρεση τοῦ ἐκχρηματισμοῦ τοῦ πεδίου αὐτοῦ ἢ τῆς βαρβαρότητάς του (στοιχεῖο ποὺ καταδεικνύει καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς στὸ *De Spectaculis*). Ἕνα στοιχεῖο ποὺ καθιστοῦσε τὴν πρακτικὴ αὐτὴ ἐχθρική ἀπέναντι στὸν χριστιανισμό, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς «παράδοσης» στὸ τυχαῖο. Οἱ συμπεριφορὲς τῶν παικτῶν σχετίζονται πλέον μὲ τὴν ἐλπίδα ἀπόκτησης χρημάτων καὶ ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἀποκτᾶ μιὰ μαγικὴ ὑπόσταση. Συνεχόμενες ἐπικλήσεις τῆς θεᾶς Τύχης, τιμωρητικοὶ κατάδεσμοὶ ἐναντία στοὺς ἀντιπάλους κ.ἄ, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ποὺ τὴν ἴδια ὥρα ὁ χριστιανισμὸς ἀναπροσάρμοζε στὸ πεδίο τῆς φιλοσοφίας, ὅπου προσπαθοῦσε νὰ ἐντάξει τὴ στωικὴ κοσμικὴ τάξη ὑπὸ τὴ σκέπη τῆς βούλησης τοῦ ἐνὸς Θεοῦ¹⁶. Ἔτσι, τὸ παιγνίδι γινόταν μιὰ μορφή ἐπίκλησης πραγμάτων ποὺ ἤδη στὸ συλλογικὸ χριστιανικὸ φαντασιακὸ εἶχαν ἐνταχθεῖ ὡς «δαιμονοκρατούμενα», καθὼς ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ

16. Οἱ παίκτες ἔφεραν κοσμήματα καὶ φυλακτὰ ποὺ θεωροῦσαν πὼς θὰ τιθασεύσουν τὴν τύχη καὶ θὰ τὴ φέρουν πρὸς τὸ μέρος τους. Ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τοῦ ἁγ. Ἰω. Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος ἐξοργιζόταν ὅταν συναντοῦσε ἀνθρώπους ποὺ ἔφεραν νομίσματα μὲ τὴν προσωπογραφία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὰ ὁποῖα ἦταν –ὑποτίθεται– πηγὲς «ἀγαθῆς τύχης».

δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἔξω ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ θεοῦ, ἀποκτοῦσε μία ἀμιγῆ σχέση μετὰ τὸ κακὸ καὶ οἱ θεοὶ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ἦταν με βεβαιότητα κάτι τέτοιο. Ἡ ἴδια ἡ τύχη φαίνεται σὰν νὰ «παραβιάζει» τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ, σὰν νὰ ἀποτελεῖ μία δυνατότητα ἐξόδου ἀπὸ ἓναν κόσμο ποὺ εἶναι κατακτημένος πλέον ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θρησκευτικότητα¹⁷. Ὑπῆρχε ἀκόμη ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ ποὺ τὰ τυχερὰ παίγνια ἔκρυβαν: Πολλὲς φορὲς ὑπῆρξαν περιπτώσεις ποὺ κάποιοι ἰσχυρίζονταν ὅτι μποροῦσαν νὰ «δοῦν» τὸ μέλλον μέσα ἀπὸ μιὰ ρίψη ζαριῶν καὶ αὐτὸ ὑπέκρυπτε πολλοὺς σοβαροὺς κινδύνους ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ κράτος, καθὼς ὑποτίθεται πὼς εἰσήγε τὴ δυνατότητα γνώσης πραγμάτων ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουιν γνωστὰ (ὅπως ὁ θάνατος ἐνὸς ἡγεμόνα).

Ἡ ἐνασχόλησή μας μετὰ τὴν ἐν λόγω πραγματεία ἀποτελεῖ μία προσπάθεια «ἐπικαιροποίησης» τῆς πρωτοχριστιανικῆς γραμματείας, καθὼς ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ὠφέλιμο ἀνάγνωσμα, ποὺ σκοπὸ εἶχε νὰ νοθετησεῖ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ὑπέπεσαν στὴν «παγίδα» τοῦ ἐκχρηματισμένου τυχεροῦ παιγνιδιοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα κομίζει καὶ νέες πληροφορίες ἀναφορικὰ μετὰ τὴν πρῶιμη λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία.

SUMMARY

An approach of the Pseudo-cyprian dissertations:
the case of *Adversus Aleatores*

By Iraklis Karabatos, PhD
National and Kapodistrian University of Athens

This study examines the issue of the pseudo-cyprian treatise *Adversus aleatores*. This treatise was written at the end of the 3rd century by a bishop of Carthage, with the pseudonym “Cyprian”. In this article we examine issues related to the dating of the treatise and the identity of

17. Ἡ ἴδια ἡ πρακτικὴ τῆς μαγείας στὴν ἀρχαιότητα βασιζόταν κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος στὴν εὐνοια τῶν θεῶν καὶ τὴν τύχη.

the author. The purpose of this study is to present the structure of the text and to fill a *lacuna* in the Latin ecclesiastical literature of the first centuries.